

(i doista pretvaralo) u štetu za drugu. Kada je Daniel Rodriga osnivao svoju splitsku »skalu«, to je odmah shvaćeno kao pothvat protiv dubrovačke.

Nadalje, na kopnenom tržištu Balkanskog poluotoka, kako je poznato, dugo vremena vladala je Ragusa sa svojim Židovima i teško je odvojiti, makar i tipološki, trgovačku djelatnost Židova na kopnu od trgovačke djelatnosti Židova na moru.³ Nije slučajno da trgovina na Balkanu u Arbelovoj knjizi izgleda prilično siromašna. Ne isključujem mogućnost da je upravo to i bila autorova namjera, a u tom slučaju treba mu uputiti prigovor.

Naposljetku, dvojna opreka »republika i njezini Židovi«, koju Benjamin Arbel tako uspješno gradi, »bila je na djelu« i u Dubrovniku (u drugim razmjerima, naravno, ali jest »bila na djelu«). Pisac knjige *Trgovački narodi* morao je to znati.

Uostalom, pisac ima pravo postupiti prema vlastitom nahodjenju. Uvijek se može pozvati na slabo poznavanje literature na slavenskim jezicima. Šteta što se nije poslužio publikacijama na europskim jezicima, osobito radovima Jorja Tadića i Bariše Krekića.⁴ U Tadićevim radovima mogao je naći podatke koji bi mu poslužili kao odlična dopuna u opisivanju venecijanskog židovstva.

Tako u prvom poglavlju svoje knjige Benjamin Arbel navodi podatak da su prihodi venecijanske carinarnice od uvoza robe iz Europe 1584. godine iznosili 18 tisuća dukata,

3 M M Freidenberg, *Dubrovnik i Osmanskaja imperija*, 2. prerađeno i dopunjeno izdanje (Moskva. Nauka, 1989); Jorjo Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća* (Sarajevo: Benevolentia, 1937).

4 Jorjo Tadić, »Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la decadence économique de Venise au XVII-e siècle«, u: *Aspetti e cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVII* (Venezia/Roma, 1960), pp. 235-274; Bariša Krekić, »The role of the Jews in Dubrovnik (13th-16th centuries)«, u: *Viator, Medieval and Renaissance Studies* 4 (Berkeley/Los Angeles/London, 1973), pp. 257-271

a od izvoza 24 tisuće (str. 25). Je li to mnogo ili malo? U Tadićevom radu o trgovini u Dalmaciji, u Dubrovniku, i o ekonomskom slabljenju Venecije u XVII stoljeću postoje svjedočanstva o tome da su svi prihodi dubrovačke carinarnice prosječno iznosili 18 do 26 tisuća dukata godišnje, a za vrijeme ciparskog rata popeli su se na 106, 1571. godine i na 140 tisuća dukata.⁵

S »dubrovačkom temom« završavam svoj prikaz. Pretpostavljam da je Arbelovo zaobilaznje te teme posljedica suzdržanosti, što je svakako pohvalno. A ako se čitatelju, kad upozna divnu knjigu Benjamina Arbela, nametnu dodatna pitanja, to će biti samo dokaz više da je knjiga ozbiljna, mnogostrana i značajna.

Maren Freidenberg

S ruskog prevela: Mihaela Vekarić

Krešimir Čvrljak, *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki*. Skradin: Poglavarstvo grada Skradina; Zagreb: Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar, 1995. Str. 387.

Doživljavajući putopis kao izraz koji ujedinjuje književno-znanstveni interes s umjetničkim oblikovanjem, koji jest doprinos geografiji ili etnografiji odnosno srodnim znanostima, ali je istodobno i književna vrsta u kojoj su dojmovi, razmišljanja i sve ono što je pisca tijekom putovanja zaokupilo, dakle ukupni slijed događaja umjetnički oblikovani, autor ove knjige poseže upravo za opažanjima i opisima znamenitih posjetitelja Skradinu i njegovom okruženju da bi rekonstruirao život ovog malog dalmatinskog grada koji traje svoj višetisućljetni život, viden očima 22 putnika

5 Tadić, »Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la decadence économique de Venise au XVII-e siècle«, p. 248 sqq. Te brojke koriste svi koji pišu o dubrovačkoj trgovini

u vremenskom razmaku od 18 i pol stoljeća.

Doživljene kao jedinstven isječak prirode izuzetne ljepote s raskošjem boja, biljnog i životinjskog svijeta u bogatim i brojnim izvedbama autor spoznaje Skradin i njegovo prirodno okruženje kao svojevrstan *locus amoneus* u svojoj retorsko-poetskoj autonomnosti. Otuda i njegova nakana da njihovim odabirom skicira ovaj realni lokalitet, bolje reći, niz lokaliteta područja u donjem toku rijeke Krke kao *locorum habitus*, a ne kao običan niz topografskih činjenica. Autor se na taj način sam otpravio na dugo povijesno putovanje tijekom kojega je oblikovao svojevrstan životopis Skradina i njegovog okruženja, kronološki opsegnuvši sve one zapise koji su najopsežnije i najljepše govorili o Krki i gradu na desnoj obali njezina donjeg toka - Skradinu, od cara Trajana do živućeg književnika Nikole Pulića. Osim spomenutih zapisa, autor se služio povijesnim izvorima i literaturom te suvremenim historiografskim spoznajama o dvotisućljetnoj povijesti Skradina, korigirajući netočnosti davnih zabilješki, komentirajući nedoumice, krive prosudbe i zaključke putopisaca koji o njoj raspedaju.

Knjiga je podijeljena na 23 poglavlja, od kojih je u prvom poglavlju riječ o praspomenu rijeke Krke i grada Skradina u starovjekovnim svjedočanstvima, a svako od ostalih poglavlja razmatra boravak na Krki i u Skradinu pomenice svakog od 22 znamenita posjetitelja i putopisca (kako ih je odabrao autor), kroz dugu povijest ovoga područja.

U 2. poglavlju, u kojemu je riječ o dolasku cara Trajana u Skradin 105. godine, autor tumači reljef na Trajanovu stupu i objašnjava itinerer careva putovanja u zemlju Dačana prema poznatim istraživačima i njihovim otkrićima.

Sljedeći putnik koji je ostavio zapis o svom boravku u ovom području, obišao ga je 1450 godina poslije Trajana. Autor ističe da je zasigurno bilo više znamenitih posjetilaca ovog izuzetnog kraja tijekom tog dugog povi-

jesnog razdoblja šutnje, ali nažalost, ni o jednom od njih nema nikakve pisane potvrde. Mletački sindik Giovanni Battista Giustiniani učinio je to 1553. godine. Slijede ga humanist, polihistor i poligraf Giuseppe Rosaccio nepunih dvadeset godina kasnije, potom, nakon stanke od dvjesto godina, u kojoj nema putopisnih bilježaka iz Skradina, javlja se Alberto Fortis sa svojom znamenitom putopisnom knjigom *Viaggio in Dalmazia*, a slijedi ga francuski slikar Hippolyte Cassas, prema čijim je zapažanjima ostavio zanimljivo ostvarenje o Krki i Skradinskom buku njegov prijatelj, književnik Joseph Lavallée.

Čvrljak u stopu prati znamenite posjetitelje skradinskome kraju i njegovoj široj okolini, naslućujući njihove planove, domišljajući njihove razloge, ukazujući na svaku pojedinost koja je bila tom prigodom zamijećena i žaleći kad je posjetitelj svoj opisani doživljaj isključivo podredio prirodoznanstvenim interesima, zanemarivši sve one potankosti s kojima se suočuje putnik pri dolasku u nepoznati kraj, a koje čine zaseban i važan sadržaj života svake sredine. Čvrljak doživljava posjetitelje njegovu kraju ne samo kroz njihovu struku, položaj ili lepezu njihovih zanimanja, već pokušava uhvatiti dio njihove skrivene osobnosti. Zamjećuje da je Fortis »u svakom trenutku pripravan sagnuti se, te dići i najmanji oblatak u potočiću, istrunulu mahovinu ili rjeđu biljčicu«. A Ida Düringsfeld se pita kako može čovjek u toj zabiti živjeti sretno i zadovoljno, domišljajući da je posrijedi samosvladavanje, za koje je držala da joj nedostaje.

Autor bilježi najveći broj posjetitelja - putopisaca Krki i Skradinu tijekom 19. stoljeća. Bili su to: talijanski književnik Giacomo de Concina, poljski knez Aleksandar Sapieha, generalni providur za Dalmaciju Vincenzo Dandolo, njemački geolog Ernst Friedrich Germar, saksonski kralj Friedrich August II, hrvatski pisac Marko Kažotić, povjesničar i putopisac Francesco Cusani, engleski egipto-

log Ser John Gardner Wilkinson, njemački putopisac Georg Kohl, pruska književnica Ida von Düringsfeld, car Franjo Josip I, hrvatski violinist Franjo Krežma, pjesnik Grgur Urlić-Ivanović i njemački književnik i publicist Ludwig Passarge.

Zanimljivo je da su posjetitelji Skradinu i Krki u 19. stoljeću u najvećem broju bili književnici i putopisci. U njihovim zapisima krajobraz ima izuzetnu ulogu, varirajući od poetskih slika živopisnog mediteransko-dalmatinskoga ugođaja do svrhovitih informativno-turističkih opisa propagandne naravi. Većina ih je proputovala duž čitave naše obale osvrnuvši se i na druga područja osobita po svome prirodnome okruženju i povijesnom naslijeđu. Dubrovnik je zacijelo jedna od najznačajnijih točaka puta Aleksandra Sapiehe, Georga Kohla, Ide Düringsfeld, kao što je bio i na putu Alberta Fortisa koji je o Dubrovniku bio naumio napisati čitavu knjigu, a mnogo kasnije i Bernarda Shawa. Istina, autor ne pruža podatke o zapisima ovih autora o Dubrovniku, ali svakako naglašava činjenicu njihova putovanja i dalje prema Dubrovniku.

Austrija je u od začetka svoje uprave u Dalmaciji činila snažnu gospodarsku i novinsku propagandu o tom području, jer se u značajnoj mjeri orijentira prema Jadranu, potičući gospodarstvo i turizam u tom udaljenom području Carevine. Putopisi o našim krajevima nisu međutim bili samo informativne naravi budući da se o Dalmaciji tada malo znalo, već se uz čisto reporterske elemente unosio dah prirodnog ozračja i prisutnost života.

Od početka XX. do šezdesetih godina Čvrljak slijedi na putu do Skradinskog buka tek trojicu putopisaca, i to botaničara Dragutina Hirca, znamenitog engleskog književnika Georga Bernarda Shawa (koji je također boravio u Dubrovniku) i hrvatskog pisca Nikolu Pulića.

Autor je prikupio golemu građu iz, naj-

većim dijelom, literarnih ali i drugih izvora, i tako osnažen zaputio se tragovima svjedočanstava o rodnome Skradinu i koritu Krke, predjelu skrivenom i duboko uvučenom u srednjodalmatinsko zaleđe, koji sve do naših dana zadivljuje svojom čudesnom ljepotom. Svako poglavlje ove knjige upotpunjeno je bilješkama te vrlo potankim navodom literature, kao i kazalom imena na završetku svih poglavlja. Premda je ova monografija i po svome sadržaju i pristupu znanstveno-stručno djelo, osjeća se na njezinim stranicama autorova emocionalna povezanost s krajem iz kojega je potekao i kojemu se ovim vrijednim doprinosom na pravi način odužio.

Slavica Stojan

Karl Kaser, *Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan*. Wien/Köln/Weimar: Böhlau Verlag, Str. 522.

Već u samom uvodu svoje opsežne monografije Kaser otvara jedno pitanje o kojem bi se zacijelo razvila bogata diskusija. To je shvaćanje pojma balkanskog kulturnog okvira. Sudar raznorodnih kultura i civilizacija na Balkanu i s tim u vezi "teška" povijest Balkanskog poluotoka, koji već stoljećima ide iz rata u rat, stvorila je u Zapadnoj Europi percepciju Balkana kao kulturno inferiornog prostora. Dakako, javno mnijenje stvoreno je na temelju površinskih iskaza, ono nema znanstvenu podlogu, no Kaser je očigledno smatrao da je austrijsko-njemačku publiku, kojoj je knjiga ipak prvenstveno namijenjena, potrebno poučiti da drukčije bivstvovanje na Balkanu ne znači istodobno i neciviliziranost. Drugim riječima, da i uzroke najnovijih događanja na Balkanu ipak treba tražiti u nekim drugim čimbenicima.

U uvodnom poglavlju Kaser je dao temelje svog istraživanja i probleme na koje je nailazio. Njegovo istraživanje obuhvaća pretežno brdovite predjele, jugoistočnu Hrvatsku,